

Bir Tarihi Mahallenin “Site”ye Dönüşümü: Sulukule Yenileme Alanı Uygulamaları

Yeşim Erdal

İstanbul'un Tarihi Yarımadasında Karagümrük Mahallesi sınırları içinde kalan Sulukule, 1985 yılında UNESCO Dünya Kültür Mirası Listesi'ne alınan kara surlarına komşu olmasının yanı sıra, İstanbul I Numaralı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu'nun 1995/6848 sayılı kararı ile kentsel ve tarihi sit alanı olarak koruma altına alınmış bir alandır. Aynı zamanda, Bizans ve Osmanlı dönemine ait çok sayıda tescilli kültür varlığına ev sahipliği yapması nedeniyle kentin çok katmanlı tarihi dokusu içinde de önemli bir yere sahiptir.

Sulukule'nin bir başka önemi, Tarihi Yarımada'da, 2005 tarihli 5366 sayılı *Yıpranan Tarihi ve Kültürel Taşınmaz Varlıkların Yenilerek Korunması ve Yaşatılarak Kullanılması Hakkında Kanun* kapsamında yenileme alanı ilan edilerek uygulama çalışması tamamlanan ilk alan olmasıdır. Bölgenin 2006 yılında yenileme alanı ilan edilmesinden, 2012 yılında uygulama çalışmasının tamamlanmasına kadar geçen süreçte, gerek yapılan uygulamalar, gerek uygulamaların dayandığı 5366 sayılı yenileme yasası tartışma konusu olmuş, başta bölge halkı olmak üzere çok sayıda paydaş grup karşıt görüşlerini bildirmişler ve bu konuda kamuoyu oluşturmuşlardır. Projenin iptaline yönelik açılan dava ise, uygulama tamamlandıktan altı ay sonra yürütmenin durdurulması kararı ile sonuçlanabilmiştir.

Bugün sahip olduğu somut ve somut olmayan kültürel mirası büyük oranda kaybetmiş olan Sulukule, Tarihi Yarımada'daki projelendirme ve uygulama çalışmaları devam eden

diğer yenileme alanlarında alınan kararların gözden geçirilmesini sağlayacak bir örnektir. Bu çalışmanın amacı, Sulukule'deki yenileme çalışmasının neden olduğu koruma sorunlarını irdelerek yaklaşık dörtte biri yenileme alanı ilan edilmiş olan Tarihi Yarımada'nın sürdürülebilir korunmasının önündeki tehlikeye dikkat çekmektir.

Yenileme Alanı İlan Edilmeden Önce Sulukule

Sulukule adının, Lykos deresinin şehre girdiği noktada yer alan ve kentin su sisteminin bir parçası olan kuleden geldiği bilinmektedir (Gönüller, 2011). 19. yüzyıla ait bir haritada, Lykos deresinin çevresinin “Yenibahçe”, bugün Sulukule olarak bilinen bölgenin ise “Sarmaşık” olarak adlandırıldığı görülür (Şekil 2). 1870'li yıllara ait bir fotoğraftan ise, Sulukule'nin surlara komşu bir dizi ahşap konut ile yeşil alanlardan oluşan düşük yoğunluklu bir yerleşim olduğu anlaşılmaktadır (Şekil 3).

Şekil 1. Tarihi Yarımada'da Sulukule (Google Haritalar).

Şekil 2. B.R. Daives tarafından hazırlanan bir haritada Sulukule (URL 1).

Şekil 3. G. Berggren'in 1870'li yıllara ait bir fotoğrafında Sulukule (URL 2).

Romanların Sulukule'ye geliş tarihlerine ilişkin literatürde farklı bilgiler bulunsa da, geleneksel uğraşları müzisyenlik olan Sulukuleli Romanların Osmanlı eğlence sektöründe önemli bir yere sahip olduğu bilinmektedir (Çubukçu, 2011) (Göncüoğlu ve Yavuztürk, 2010). Cumhuriyetin ilanından sonra da bu durum devam etmiş, Romanların dans edip şarkı söyleyerek ziyaretçilerini eğlendirdikleri "Eğlence Evleri"-nin 1946'da açılmasından, *genel ahlaka aykırı* olduğu gerekçesi ile 1990'larda kapatılmasına kadar, Sulukule, her kesimden insanın eğlenmek üzere geldiği bir bölge olarak adını duyurmuştur (Kaban, 2011). Bölgedeki temel ekonomik aktiviteyi oluşturan eğlence evlerinin kapatılmasıyla birlikte, Sulukule ıssızlaşma sürecine girmiş; 2000'li yılların başına gelindiğinde ise, düşük gelirli grupların ucuz konut ihtiyacına cevap veren, çoğunlukla bir iki katlı evlerden oluşan, uzun yıllar kent içinden ve dışından göç alması nedeniyle sağlıklı bir fiziksel çevrenin olduğu bir mahalle haline gelmiştir (İslam, 2009).

Aynı yıllarda Sulukule'nin de aralarında bulunduğu birçok tarihi yerleşimin dönüştürülmesinde dayanak olacak 5366 sayılı yenileme kanunu çıkarılmıştır. 2005 tarihli bu yasanın amacı, *yıpranan ve özelliğini kaybetmeye yüz tutmuş sit alanlarında kültür varlıklarının yenilenerek korunmasıdır*. Yasanın koruma disiplini açısından en sorunlu yönlerinden biri, yenileme alanı ilan edilen tarihi bölgelerde, yürürlükte olan koruma amaçlı imar planını, çerçeve koruma yasası hükmünde olan 2863 sayılı kanunu ve koruma yüksek kurulu ilke kararlarını devre dışı bırakmasıdır (7. madde)¹. Ayrıca uygulama yönetmeliğinde yer alan yerel halkın yalnızca *bilgilendirme* yoluyla sürece dahil edilmesi (7. madde) ve yerel yönetim ile bölge sakinleri arasında karşılıklı anlaşma sağlanamadığı durumlarda acele kamulaştırmaya izin verilmesi

(24. madde) gibi hususlar da yasanın tartışılabilir yönleri arasındadır.

Sulukule'de Yenileme Çalışmaları

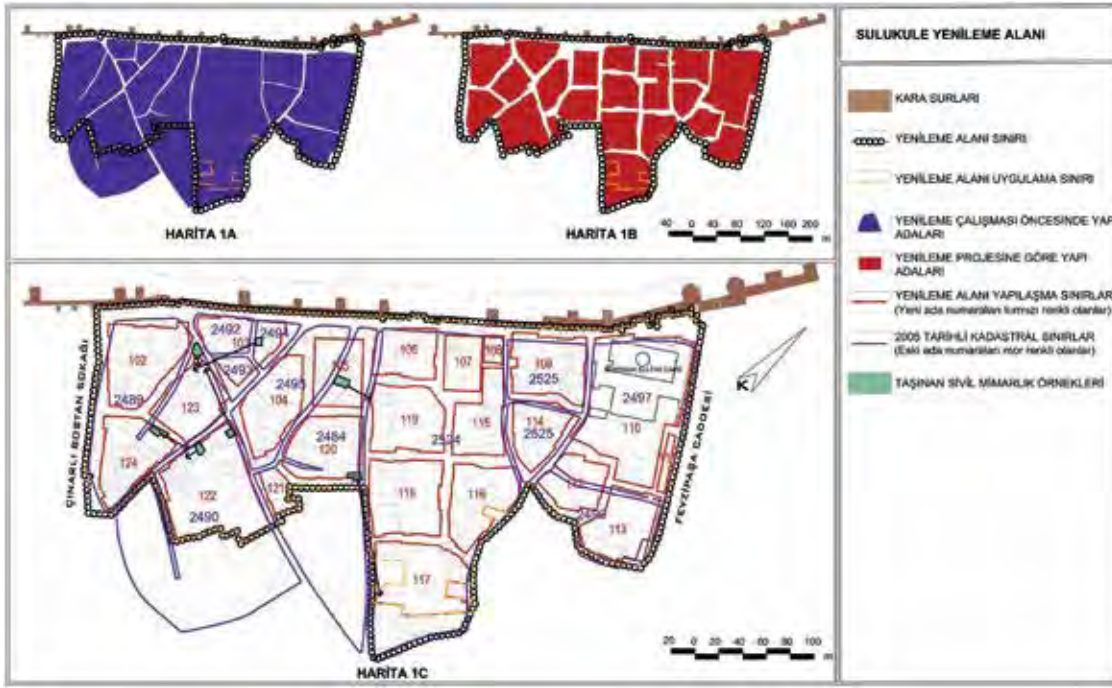
Sulukule, sırasıyla Fatih Belediye Meclisinin 2005/109, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Meclisinin 2006/26 ve Bakanlar Kurulunun 2006/10299 sayılı kararları ile "Neslişah ve Hatice Sultan Mahalleleri Yenileme Alanı" adıyla yenileme yasası kapsamına alınmış, bu karar 22.04.2006 tarih ve 26147 sayılı *Resmî Gazete*'de yayımlanarak yürürlüğe girmiştir (Gönüller, 2011). Sonraki aşamada yenileme alanındaki çalışmalarını yürütmek üzere, Toplu Konut İdaresi Başkanlığı, İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanlığı ve Fatih Belediye Başkanlığı arasında bir protokol imzalanmış, uygulama çalışmasının Fatih Belediyesi ve TOKİ işbirliği ile yürütülmesi kararlaştırılmıştır (Çetingöz, 2008). Bu protokolden bir süre sonra da, İstanbul Yenileme Alanları Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulunun 2007/20 sayılı kararı ile yenileme avan projesi onaylanmıştır (Gönüller, 2011). Yaklaşık 90.000 m² alanı kapsayan projenin son revizyonu, ilgili koruma bölge kurulunun 2012/51 sayılı kararı ile kabul edilmiştir.

Onaylı avan proje, 2005 tarihli kadastral planlar ile karşılaştırıldığında, yenileme çalışmasının mevcut yerleşim dokusu üzerinde yarattığı değişim net olarak anlaşılmaktadır (*Harita 1*). Bu bağlamda Harita 1'de gözlemlenebilen koruma sorunları üç ana başlık altında değerlendirilebilir. Bunlardan ilki, müdahale edilecek alanın sınırlarının belirlenmesi ile ilgilidir. Alan kuzeybatı yönünde Dünya Miras Listesindeki kara surları, kuzeydoğu yönünde Fevzipaşa Caddesi, güneybatı yönünde ise Çınarlı Bostan Sokağı ile sınırlanmıştır. Alanın güneydoğu yönündeki sınırlarının ise, (eski) 2489, 2524 ve 2499 no.lu yapı adalarının çevresinden geçecek şekilde belirlendiği, (eski) 2484 ve 2490 no.lu adaların sınırlarının ise dikkate alınmadığı görülmektedir. Sulukule'de, kara surlarının çevresindeki diğer alanlarla birlikte bütüncül bir koruma yaklaşımı benimsenmesi gerekirken, mevcut yerleşim dokusu dikkate alınmadan yenileme alanı sınırlarının belirlenmesi, uygulama sonrasında hem surların üstün evrensel değerinin zarar görmesine, hem de alanın yakın çevresi ile ilişki kuramamasına neden olacaktır.

İkinci önemli sorun, özgün sokak ve yerleşim dokusu göz ardı edilerek bütünüyle yeni sokak ve yapı adası düzeni oluşturulmasıdır. Örneğin, (eski) 2524 no.lu ada, sekiz ayrı yapı adasına (106, 107, 108, 115, 116, 117, 118 ve 119 no.lu ada-

Şekil 4. Onaylı yenileme avan projesi (URL 3).

Harita 1a. Sulukule'de yenileme çalışmasından önce yapı adası düzeni.

Harita 1b. Sulukule yenileme projesinde önerilen yapı adası düzeni

Harita 1c. Yenileme çalışmasından önce ve sonrasının karşılaştırmalı durumu.

lar); (eski) 2489 no.lu ada ise, üç ayrı yapı adasına (102, 123 ve 124 no.lu adalar) bölünmüştür. Oysa özgün durumda oldukça büyük bir yüzölçümü olan (eski) 2524 adanın orta kısmının bostan alanı olduğu bilinmekte (Kıvılcım vd., 2014); 1870'li yıllara ait Sulukule fotoğrafında da bu kısmın yeşil alan olduğu görülmektedir (Şekil 2). Yapılan tüm düzenlemelerle yenileme alanı dahilindeki yapı adası sayısı 12'den 22'ye çıkmıştır.

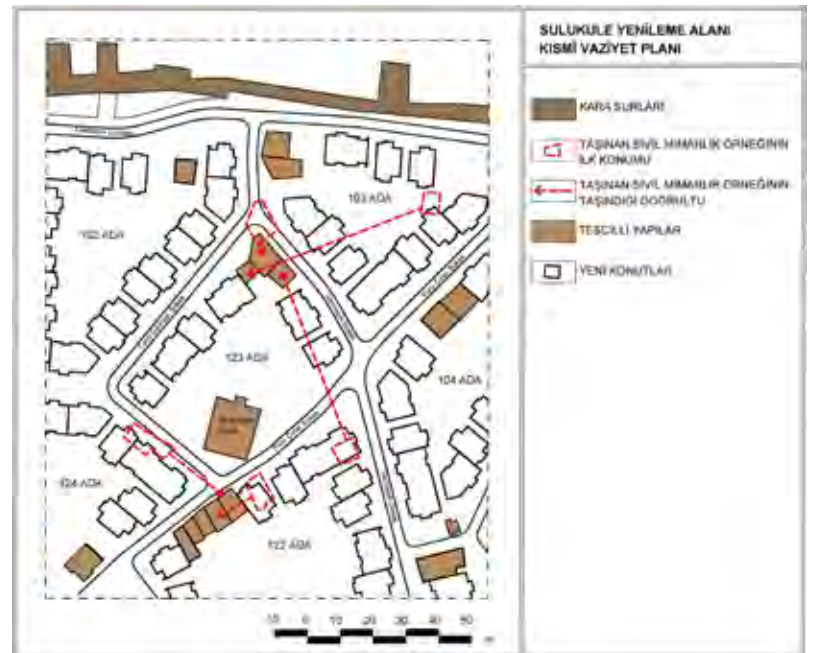
Onaylı projede dikkat çeken bir başka koruma sorunu, bazı tescilli sivil mimarlık örneklerinin yenileme alanı içinde başka bir konuma taşınmasıdır. Projede, (eski) 2492, 2490 ve 2489 no.lu adalarda bulunan yapıların (yeni) 123 no.lu adada yan yana konumlanacak şekilde; (eski) 2489 no.lu adada bulunan yapının (yeni) 122 no.lu adaya, (eski) 2484 no.lu adada bulunan iki tescilli yapıdan birinin (yeni) 119 no.lu adaya, diğerinin ise (yeni) 117 no.lu adaya taşınması önerilmiştir (Harita 2).

Sulukule'de yürütülen yenileme çalışmasının diğer ayağı da, belediyenin bölge sakinleri ile yaptığı görüşmelerdir. Yapılan görüşmelerde belediye, mülk sahibi olanlara iki seçenek sunmuştur. İlki, mülk sahiplerinin inşaat maliyetleri ile evlerin mevcut değerleri arasındaki farkı ödemek koşuluyla yenileme alanı dahilinde konut sahibi olmaları; ikincisi ise konutlarını para ya da başka bir bölgeden konut karşılığı belediyeye vermeleridir. Bu iki seçeneğin kabul edilmediği durumlarda 5366 sayılı yasaya göre, belediye kamulaştırma yetkisini kullanabilmektedir. Kiracılar için ise, Sulukule'nin yaklaşık 30 km uzağında Arnavutköy Taşoluk'ta TOKİ tarafından

inşa edilen konutları satın alma seçeneği sunulmuş, bu haklarını devretmek isteyenler için belirli bir süre verilmiştir. Sulukule'de yaşayanların yaklaşık yarısının mülk sahibi olmadığı ve %17'sinin de kiracı konumundaki Romanlardan oluştuğu düşünüldüğünde, bu uygulamanın bölgenin soylulaştırılmasına yönelik bir adım olduğu açıktır (İslam, 2009) (Gönüler, 2011).

Sürecin başından itibaren toplumun her kesiminden itirazlar gelmesine karşın, alandaki yıkım çalışmaları 2007 yılında başlamıştır (İngin, 2008). Aynı tarihlerde, Sulukule'de gerçekleşen yıkımların psikososyal etkilerini hafifletmek amacıyla kurulmuş bir sivil toplum kuruluşu olan Sulukule Platformu (URL 4), UNESCO Dünya Miras Merkezine kapsamlı bir rapor sunarak

Harita 2. Sulukule Yenileme Avan Projesinde 123 ve 122 adaya taşınan sivil mimarlık örnekleri. (2012 tarihli onaylı avan projeden üretilmiştir.)

alandaki çalışmaları uluslararası kamuoyunun gündemine taşımıştır. Bu raporda, Sulukule'nin Dünya Miras Listesi'nde bulunan kara surlarına komşuluğunun yanı sıra, yapı-sokak, yapı-parcel ilişkisi ve bağlantı noktaları bağlamında kendine özgü bir yerleşim dokusu olduğu; Roman sakinleri ile Tarihi Yarımada'da sosyokültürel çeşitliliğe katkı sağladığı belirtilmiştir (İngin, 2008). 2008 yılında, Mimarlar Odası tarafından yürütmenin durdurulmasına yönelik dava açılrsa da (URL 5), hukuki sürecin tamamlanması beklenmeden 2010 yılında projenin inşa aşaması başlamıştır (Gönüler, 2011).

Yenileme Çalışmalarının Ardından Sulukule

Sulukule'deki yenileme çalışması, 2012 yılında tamamlanmış, kısa bir süre sonra da İstanbul 4. İdare Mahkemesi, Sulukule yenileme projesinin kamu yararına uygun olmadığı gerekçesi ile yürütmeyi durdurma karar vermiştir (URL 5). Bir yandan mahkeme sürecinin uzaması, diğer yandan davanın devam ettiği süre boyunca yapım çalışmalarının hızla devam etmesi, geri

dönüşü olmayacak koruma sorunlarının ortaya çıkmasına neden olmuştur.

Bu bağlamda en önemli sorunlardan biri, kara surlarının üstün evrensel değerinin korunması ile ilgilidir. 2013 yılında yayımlanan, Dünya Miras Merkezi ve ICOMOS Ortak Reaktif İzleme Misyon Raporu'nda kara surlarının üstün evrensel değerinin Sulukule'deki yenileme çalışmasından zarar gördüğü belirtilmektedir (*WHC ICOMOS Reactive Monitoring Mission Report*, 2013). Sulukule'de, her ne kadar, Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu tarafından 1987 yılında kabul edilen "Kara Surları İç Koruma Alanı"nda yapılacak maksimum 6,50 metre yapı yüksekliği sınırına uyulmuş olsa da (Tarihi Yarımada Yönetim Planı, 2011), bu uygulama, "tarihi kentsel peyzaj" ölçeğinde ele alınması gereken kara surlarının miras özelliklerinin korunması konusunda yeterli olmamıştır. Surların bitişindeki Sulukule'nin özgün sokak dokusu, yapı-parcel ilişkisi, yeşil alanlar gibi somut miras özelliklerinin yanı sıra, Romanların büyük kısmının alandan gidişi nedeniyle kültürel çeşitliliğini kaybetmesi, kara surlarının "tarihi kentsel peyzaj" ölçeğinde sahip olduğu somut ve soyut miras değerlerine zarar vermiştir.

Proje aşamasında, yakın çevresi ve mevcut yerleşim dokusu dikkate alınmadan sınırları belirlenen yenileme alanının uygulama sonrasında yakın çevresinden ayrıştırıldığı gözlenmektedir. Uygulamanın ardından, proje alanına giren sokakların dikenli teller ve demir kapılar ile kapatılması, sokak girişlerine güvenlik kulüpleri yerleştirilmesi ve yeni konut alanından sorumlu bir *site yönetiminin* kurulması, yenileme alanını yakın çevresinden fiziksel ve sosyal olarak koparılmış bir *gated community* haline getirmiştir (Şekil 8, 9 ve 10). Bugün alana kontrollü girişi sağlayan uygulamalar kaldırılmış olsa da, proje alanı içerisinde bulunan yeni yapıların, uygulama dışında kalan komşu yapılardan fiziksel olarak koparılmış olması, ayrıştırmanın geri dönüşü mümkün olmayan izlerindendir (Şekil 11a ve 11b).

Uygulama sonrasında gözlemlenebilen bir başka önemli sorun, onaylı avan projede bulunanları yerden taşınmaları önerilen tescilli sivil mimarlık örnekleri ile ilgilidir. Söz konusu yapıların özgün doluluk-boşluk oranlarını ve cephe elemanlarını kaybetmiş olmaları, özgün yapıların taşınması yerine yeni malzeme ile rekonstrüksiyon olarak inşa edilmiş olma olasılığını düşündürmektedir (Şekil 12 ve 13). Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Yüksek Kurulunun 1999 tarih ve 660 sayılı ilke kararında rekonstrüksiyon-

Şekil 5. Sulukule'de yenileme çalışmaları tamamlanmadan kısa bir süre önce çekilmiş hava fotoğrafı (URL 6).

Şekil 6. 20. yüzyıl başlarında Sulukule (URL 7).

Şekil 7. 21. yüzyılda Sulukule, Mayıs 2017. (Kaynağı belirtilmeyen fotoğraflar yazara aittir.)

Şekil 8 ve 9. Çevresinden dikenli teller ve demir kapılarla ayrılan Sulukule yenileme alanı, Mayıs 2017.

nun zorunlu sebeplerle tercih edilebileceği, rekonstrüksiyon kararı verildiği takdirde yapıların kendi parsellerinde, eski cephe özelliğinde, aynı kitle ve gabaride inşa edilmesi gerektiği belirtilmektedir. Yapılan uygulamaların bu ilke kararına aykırı olduğu açıktır, ancak yukarıda da belirtildiği gibi uygulamanın dayandığı 5366 sayılı yasanın 7. maddesi yürürlükte olan yasal düzenlemelerin devre dışı bırakılmasına izin vermektedir.

Sonuç

Kentsel korumanın kuramsal temelleri 20. yüzyılın başlarında atılmış, II. Dünya Savaşı sonrasında Fransa, İngiltere ve Belçika gibi ülkelerdeki yasal düzenlemelerle birlikte kentsel ölçekli koruma çalışmaları hız kazanmıştır (Dinçer, 2013). Bu bağlamda 1975 tarihli “Avrupa Mimari Miras Tüzüğü” önemli bir dönüm noktası olmuş, ilk defa tarihi çevrenin pasif olarak korunması yerine, içinde yaşayan sosyal çevre ile birlikte iyileştirilmesini hedefleyen “bütünleşik koruma” kavramı ortaya konulmuştur. 1987 tarihli Washington Tüzüğü’nde ise, kentsel alanlarda tarihi karakteri oluşturan somut ve soyut tüm bileşenlerin korunması gerekliliği vurgulanmış, parsel ve sokakların tanımladığı kent dokuları, binalar ve açık alanlar arasındaki ilişkiler somut bileşenlerden kabul edilmiştir. 2000’li yıllarda dünya genelinde meydana gelen gelişmeler, kentsel korumanın kapsamının, “tarihi kentsel peyzaj” ölçeğine doğru genişlemesine neden olmuştur. 2011 tarihli “Tarihi Kentlerin ve Kentsel Alanların Korunması ve Yönetimiyle İlgili Valetta İlkeleri” ile tarihi alanlarda fiziksel çevre bileşenlerinin yanı sıra, sosyal doku, kültürel çeşitlilik gibi yerin kimliğine katkı sağlayan bileşenlerin de korunması gerekliliği kabul edilmiştir.

Ülkemizde bütünleşik korumanın resmi olarak kabul edilişi, 1989 yılında *Avrupa Mimari Mirasın Korunması Sözleşmesi*’nin *Resmi Gazete*’de yayımlanması ile gerçekleşmiştir (Ahunbay, 2016). Bununla birlikte, çerçeve koruma yasası hükmünde olan 2863 sayılı yasa, kentsel koruma

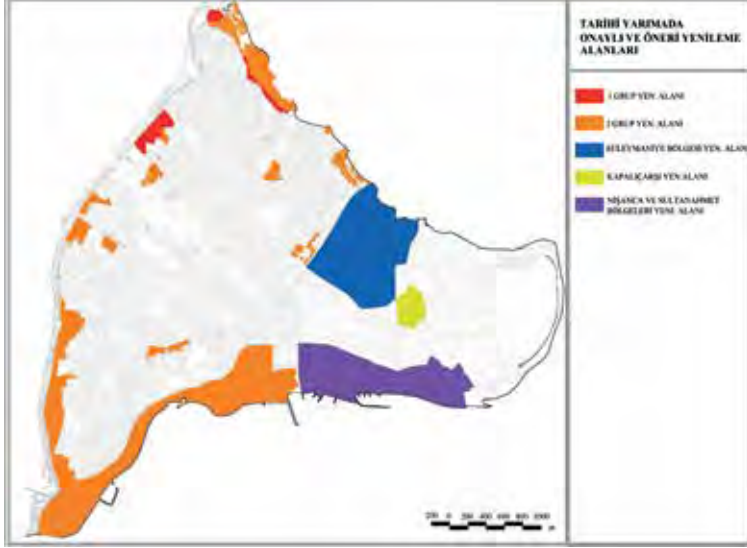
Şekil 10. Sulukule Site Yönetimi, Mayıs 2017.

çalışmalarına ilişkin düzenlemeler içermemekte, bu konuda 5366 sayılı yenileme kanunu temel dayanak noktası oluşturmaktadır. Hem iç tüzüğümüzdeki kanun ve yönetmeliklerle, hem de ülkemizin taraf olduğu *Avrupa Mimari Mirasın Korunması Sözleşmesi* ile çelişen 5366 sayılı yenileme yasasının, tarihi kentlerin sorunlarını çözmekten uzak bir yaklaşıma sahip olduğu Sulukule örneğinde görülmektedir. Yenileme yasası kapsamında uygulaması tamamlanan ilk alan olan Sulukule, bugün somut ve somut olmayan mirasını büyük oranda kaybetmiş durumdadır. Tarihi Yarımada’da Sulukule’den başka, Süleymaniye, Sultanahmet, Nişanca gibi mahallelerin de yenileme alanı ilan edildiği göz önünde bulundurulduğunda, sur içinin tarihi kent dokusunun büyük bir tehdit altında olduğu söylenebilir (*Harita 3*).

Şekil 11a ve 11b. Yeni yapılarla uygulama dışında kalan yapılar arasındaki ilişki, Mayıs 2017 ve Temmuz 2021.

Şekil 12 ve 13. (Yeni) 122 ve 123 adaya taşındığı belirtilen tescilli yapılar, Temmuz 2021.

Harita 3. Tarihi Yarımada'daki yenileme alanları. (Fatih Belediyesinden alınan haritadan üretilmiştir.)

İstanbul'un tarihi alanlarındaki kentsel ölçekli müdahalelerde, fiziksel çevrenin özgün sokak dokusu, parseller, yeşil alanları ile bir bütün halinde korunması esas olmalıdır. Ayrıca korumanın yalnızca fiziksel çevre ile sınırlı kalmaması, yerin kimliğine katkıda bulunan öğelerin göz ardı edilmemesi, yönetim planlaması bağlamında ise, başta bölge sakinleri olmak üzere tüm paydaşları içine alan katılımcı bir politika benimsenmesi ve kısa vadede yapılacak büyük değişikliklerden kaçınılması gerekmektedir. [1]

An Example of a Renovation Area in Historic Peninsula: Sulukule
Sulukule, located Karagümrük District in the Historical Peninsula, is adjacent to the Land Walls included in the UNESCO World Heritage List in 1985. It remains in Urban and Historical Site with the decision taken by the Istanbul No. 1 Cultural and Natural Heritage Conservation Regional Board in 1995. Sulukule is also the first area to be renovated in the scope of the Renewal Law No. 5366 in the Historic Peninsula. Between the years of 2006-2012, when the renovation work was ongoing in Sulukule, the method and practices of the work was criticized by the residents, scientists and non-governmental organizations. Chamber of Architects sued for the cancellation of the project. However, the court decided to cancel the project six months after the implementation was completed. In the process until the court was concluded, Sulukule has lost its tangible and intangible heritage values. Today, Sulukule is a negative example that will enable the decisions taken in other renovation areas in the Historic Peninsula to be reconsidered.

Yeşim Erdal, Doktora Öğrencisi, İstanbul Teknik Üniversitesi, Restorasyon Programı

Notlar

1. 5366 ve 2863 sayılı kanunun birlikte uygulanması amacıyla 2009 yılında yasal bir düzenleme yapılmış olsa da, hâlâ iki kanunun birbiriyle çelişen maddeleri bulunmaktadır.

Kaynaklar

- Ahunbay, Z. (2016) "Kentsel Korumada Temel İlkeler ve Fener-Balat", *Neoliberal Kent Politikaları ve Fener-Balat- Ayvansaray Bir Koruma Mücadelesi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- Çetingöz M. (2008) "Chronology of the Sulukule Urban Renewal Project Process", *Sulukule Unesco Report*, s.26-37.
- Çetken, P. (2011) *Kentin hafızasında bir travma: Sulukule yıkımı, Yüksek Lisans Tezi*, İTÜ Fen Bilimleri Enstitüsü.
- Çubukçu, S.U. (2011) "Mekânın İzdüşümünde 'Toplumsal Cinsiyet': Sulukule Mahallesi ve Romanlar", *İ.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Sayı: 44, s.83-106.
- Dinçer, İ. (2013) "Kentleri Dönüştürürken Korumayı ve Yenilemeyi Birlikte Düşünmek: Tarihi Kentsel Peyzaj Kavramının Sunduğu Olanaklar", *International Journal of Architecture and Planning*, Sayı: 1+1, s.22-40.
- Göncüoğlu, S.F., Yavuztürk Ş.P. (2010) "Sulukule ve Çingene", *Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 23, s.107-134.
- Gönüller, A.P. (2011) *Kentsel Yenileme Alanlarında Kentsel Arkeoloji Kavramının Tarihi Yarımada Özelinde İncelenmesi*, Yüksek Lisans Tezi, Kadir Has Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.
- İngin, A. K. (2008) "Assessment of the Project and the Project Process", *Sulukule UNESCO Report*, s.2-7.
- İslam, T. (2009) *Devlet Eksenli Soylulaşma ve Yerel Halk: Neslişah ve Hatice Sultan Mahalleleri (Sulukule) Örneği*, Basılmamış Doktora Tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.
- İstanbul Tarihi Yarımada Yönetim Planı, 2011.
- Kaban, E. (2011) *Kentsel Dönüşüm ve İstanbul'un İlk Kentsel Dönüşüm Uygulama Projesi Sulukule Örneği*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kıvılcım, F., Aksoy A., Ricci, A. (2014) *İstanbul Kara Surları Dünya Miras Alanı Koruma Sorunları İzleme Raporu*. WHC and ICOMOS Joint Reactive Monitoring Mission Report (2013) Historic Areas of Istanbul.
- URL 1: <https://www.geographicus.com/P/AntiqueMap/constantinople-sduk-1840> (Erişim tarihi: 01.07.2021)
- URL 2: <http://www.eskiistanbul.net/3340/eskilerin-yenibahcesi-guillaume-berggren> (Erişim tarihi: 01.07.2021)
- URL 3: <http://www.grouppaarti.com/portfolio/sulukule-kentsel-yenileme-alani> (Erişim tarihi: 01.07.2021)
- URL 4: <http://www.sulukulegonulluleri.org/tr-tr/> (Erişim tarihi: 01.07.2021)
- URL 5: "Mimarlar Odası Sulukule'de Kentsel Dönüşüme Karşı Açtığı Davayı Kazandı", *mmo.org.tr* (Erişim tarihi: 01.07.2021)
- URL 6: istanbulucuyorum.blogspot.com (Erişim tarihi: 01.07.2021)
- URL 7: "Bir Zamanlar Sulukule", <http://www.eskiistanbul.net/5813/bir-zamanlar-sulukule> (Erişim tarihi: 01.07.2021)